

ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**ДАВР ТАЛАБИ****К.Н. Убайдуллаев**<https://doi.org/10.5281/zenodo.7574920>

Аннотация. Мазкур мақолада муаллиф тезкор-қидирув фаолиятининг айрим жиҳатларини батафсил ёритиб берган. Бундан ташқари, муаллиф тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланишга оид нормалар ва тезкор-қидирув фаолияти давомида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш бўйича механизмлардаги муаммолар ҳамда қонунчиликда бўшлиқлар мавжудлигини очиқ беришга интилган. Шунингдек, мақолада жиноят содир этган ҳар қандай шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаганда ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги, жиноят процессида далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш ҳамда исбот қилиш жараёнида таъқиқланган ҳолатлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: жиноятларни аниқлаш, олдини олиш, бартараф этиш ва фош этиш, “Хабеас Корпус” институти, одил судлов, жиноят прцесси, тезкор-қидирув тадбирлари ва уларнинг натижалари.

Муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг кўшма мажлисидаги маърузасида “Давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига баҳо беришда қонунийликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари қандай ҳимоя қилинаётгани биз учун энг асосий мезон бўлиши шарт. Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак” - дея таъкидлаган эди.

Шу мақсадда жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш давлатнинг энг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Жиноят аломатларини ва жиноят содир этган шахсларни топиш, жиноят иши юзасидан далил тариқасида фойдаланиш мумкин бўлган маълумотларни аниқлаш мақсадида илмий-техника воситаларидан фойдаланган ҳолда, зарур чоралар кўриш юзасидан терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар томонидан амалга оширилган тезкор-қидирув фаолияти натижалари муҳим ўрин тутаяди.

Жиноятчиликка қарши курашиш тарихи гувоҳлик беришича, оғир ва ўта оғир жиноятларни ўз вақтида аниқлаш, олдини олиш, бартараф этиш ва фош этиш, яширинган жиноятчиларни қидириб топиш учун фақат ошкора жиноят-процессуал ва бошқа воситалар етарли бўлмасдан, бошқа самарали воситаларни қўллаш тақозо этилади. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун нафақат содир этилган жиноятларни фош этиш, балки жиний ҳодиса ва жараёнлар ривожланиши устидан назорат ўрнатиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Жиноят ишлари бўйича исботлашда фойдаланиш учун тақдим этиладиган тезкор материаллар, тезкор-қидирув фаолияти натижалари сифатида, жиноят-процессуал қонуни ҳужжатларининг умуман далилларга, уларнинг тегишли турларига қўйиладиган талабларини қаноатлантирувчи далилларни шакллантиришга имкон бериши; жиноят иши бўйича исботланиши лозим бўлган ҳолатларни аниқлаш учун аҳамиятли маълумотларга, кутилаётган далиллар олинишига имкон берадиган тезкор-

қидирув фаолияти ҳақидаги кўрсатмаларга, шунингдек жиноят процесси шароитларида улар асосида далилларни текширишга имкон берувчи маълумотларга эга бўлиш лозим[1].

Шу билан бирга, амалдаги Жиноят-процессуал Кодекси мунтазам такомиллаштириб борилаётганига қарамасдан, суд-тергов амалиётини таҳлил қилиш ва фуқаролар мурожаатларини ўрганиш натижалари тизимда баъзи бир камчиликлар мавжудлигидан далолат бермоқда. Хусусан, қонунчиликда тезкор-қидирув фаолияти, унинг натижаларидан фойдаланишга оид нормаларнинг мукамал эмаслиги, тезкор-қидирув фаолияти давомида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини таъминлаш бўйича механизмлар тўлиқ ишга солинмаганлиги, қонунчиликда бўшлиқлар мавжудлиги, бир қатор муаммо, камчиликлар ва баҳсли ҳолатлар борлигини кўрсатди.

Бундан ташқари, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар томонидан жиноятчиликнинг олдини олиш, содир этилаётган жиноятларни фош этиш, мамлакатимизда тинчликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалда таъминлаш юзасидан амалга ошираётган салмоқли ишларини қайд этиш баробарида, мазкур фаолиятни амалга оширувчи айрим ходимлар томонидан фаолият натижасида ушланган шахсларнинг ҳимояга бўлган ҳуқуқларини таъминламаслик, тезкор-қидирув тадбирида иштирок этган бошқа шахсларнинг қўштирноқ ичидаги “саъй ҳаракатлари” натижасида шахсни жиноят содир этишга ундаш орқали, гўёки тезкор маълумотлар асосида тезкор-қидирув тадбирини ўтказиш, бунинг натижасида бир шахсни жиноятчига айлантириш билан ўзлари олдига қўйилган режани бажариш, жиноячиликка қарши курашишда самарали фаолият юритаётгандек кўрсатиш ҳоллари юзасидан фуқароларнинг ҳақли эътирозлари учраб турибди.

Мазкур ҳолатлар жиноятларни тез ва тўла фош этиш, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этиш, жиноят ишини қонуний, асосли ва адолатли яқун топиши, фуқароларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ва судга нисбатан ишончи сусайиши билан боғлиқ муаммоларни юзага келишига сабаб бўлмоқда ҳамда ушбу институт такомиллаштиришга муҳтож эканлигини кўрсатмоқда.

Тезкор-қидирув фаолиятида қонунчиликка риоя этиш, маълумотлар олиш жараёнлари анча ёпиқ тарзда ташкил этилгани сабабли унинг қонунийлиги, амалга ошириш жараёнида қонунчиликка риоя этилиши, маълумотларнинг ҳақиқийлиги юзасидан жуда кўп саволлар туғилишига сабабчи бўлмоқда.

Айнан шу муаммоларни бартараф қилиш мақсадида, “Хабеас Корпус” институтини янада кенгайтириш, суриштирув ва дастлабки тергов босқичида суд назоратини кучайтириш муҳим саналади.

Халқаро ҳуқуқ ва хорижий амалиётда ўзининг ижобий натижасини бераётган амалиётни миллий менталитетимиздан келиб чиққан ҳолда қонунчилигимизга имплементация қилиш ўзининг ижобий натижасини беради.

Одил судлов тизимини такомиллаштириш соҳасидаги давлат сиёсатининг энг муҳим йўналишларини белгилаб берган 2022—2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг

еттита устувор йўналиши бўйича “Тараққиёт стратегияси”нинг қабул қилиниши ислохотларнинг тарихий аҳамиятга эга бўлган босқичи бўлди.

Шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, процессуал ҳаракатларнинг сифатини ошириш, жиноят процессида далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш, уларга баҳо бериш тизимини илғор хорижий тажрибада кенг қўлланиладиган исботлаш стандартларини инобатга олган ҳолда қайта кўриб чиқилмоқда.

Тизимда мавжуд муаммоларни бартараф этиш мақсадида Президентимизнинг 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида амалиётда сақланиб қолаётган инсон ҳуқуқлари бузиш ҳолатлари, айниқса ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимлари томонидан фуқароларга нисбатан ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олишга қаратилган ҳуқуқий механизмлар назарда тутилган эди.

Фармондан келиб чиққан ҳолда 2021 йил 18 февраль куни имзоланган Қонунга асосан Жиноят-процессуал Кодексига айрим ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Унга кўра агар тезкор-қидирув тадбирларининг натижалари фақат қонун талабларига мувофиқ олинган бўлса, ушбу Кодекс нормаларига мувофиқ текширилган ва баҳоланганидан кейин ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг ёки тезкор-қидирув тадбирида иштирок этган бошқа шахсларнинг ҳаракатларига боғлиқ бўлмаган ҳолда шахсда жиноят содир этиш учун шаклланган қасд мавжуд бўлганлигидан далолат берса, ушбу натижалар далил сифатида тан олинishi мумкинлиги алоҳида белгилаб қўйилди[2].

Тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларнинг мансабдор шахслари томонидан айрим ҳолатларда гумон қилинувчидан, айбланувчидан ёки судланувчидан аризалар, тушунтиришлар ёки кўрсатувлар ўзи истаган вақтда, ҳеч қандай рухсатсиз олиниб келинган бўлса, эндиликда жиноят иши ўз юритувида бўлган суриштирувчининг, терговчининг, прокурорнинг ёки судьянинг ёзма рухсатига асосан ва фақат ҳимоячи иштирокида амалга оширилиши, бундан белгиланган тартибда ҳимоячидан воз кечилган ҳоллар мустасно этиб белгиланди.

Қонунга ўзгартиш киритилгунга қадар гумон қилинувчи ушланган ёки гумон қилинувчи деб эътироф этилганлиги тўғрисидаги қарор унга маълум қилинган пайтдан бошлаб ҳимоячига эга бўлиш ҳуқуқи мавжуд эди. Янги ўзгартишга кўра эса у амалда ушланган ёки жиноят жойида ушлаш билан боғлиқ тезкор-қидирув тадбири амалда яқунланган ёхуд унинг гумон қилинувчи деб эътироф этилганлиги тўғрисидаги қарор унга маълум қилинган пайтдан бошлаб ҳимоячига эга бўлиш ҳуқуқи таъминланиши аниқ ва лўнда қилиб белгиланиб, шахсларнинг ҳуқуқлари чекланиш ҳолатларига барҳам бериш, иш сифатини ва тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошираётган ҳодимлар масъулиятини янада оширишга хизмат қилади.

Бундан ташқари, исбот қилишда қуйидагилар таъқиқланди:

- шахсни ғайриқонуний ҳаракатлар содир этишга ундаш ва бундай ундаш оқибатида содир этилган жиноят учун уни айблаш;

- шахсни жиноят ишига гумон қилинувчи ёки айбланувчи сифатида жалб қилиш учун асослар мавжуд бўлган тақдирда, уни гувоҳ тариқасида сўроқ қилиш, бундан экспертиза ёки тафтиш ўтказиш талаб этиладиган ҳоллар мустасно;
 - шахсга унинг процессуал ҳуқуқлари тушунтирилгунига қадар ундан бирон-бир ёзма ёки оғзаки кўрсатувлар олиш;
 - ушланган гумон қилинувчининг ёки айбланувчининг яқин қариндошларини процесс иштирокчиси сифатида жалб қилиш учун асослар мавжуд бўлмаган тақдирда, уларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга чақириш ва сўроқ қилиш;
 - мазмунан кўриб чиқиш учун судга юборилган жиноят иши доирасида процесс иштирокчиларини суриштирув ва дастлабки тергов органлари ходимлари томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга чақириш ва (ёки) сўроқ қилиш, бундан улар билан боғлиқ бўлган алоҳида иш юритувга ажратилган жиноят иши ёки суднинг ёзма топшириғи мавжуд бўлган ҳоллар мустасно эканлиги белгиланди.
- Қонунчиликка киритилган мазкур ўзгартишларни кенг тарғиб қилиш, унинг ижросини амалда таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари томонидан қонун талабларига қатъий амал қилиш, қонунбузилиш ҳолатларига йўл қўйган ходимларга нисбатан кескин чоралар кўриш орқали фуқароларнинг давлат органларига нисбатан ишончини ошириш, мамлакатимизда қонунийликни мустаҳкамлашда муҳим омил саналади.

References:

1. Хамдамов А.А., Саитбаев Т.Р., Гордеев С.Н., Рашитходжаев Р.Т. Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонунига шарҳ / Масъул муҳаррир Ш.Т. Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 236 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 18 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ҳамда жиноят-процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-675-сон қонуни (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.02.2021 й., 03/21/675/0126-сон)